BHARATI INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY
RESEARCH & DEVELOPMENT (BIJMRD)
(Open Access Peer-Reviewed International Journal)
DOI Link : https://doi.org/10.70798/Bijmrd/04031022
Available Online: www.bijmrd.com | BIJMRD Volume: 4 | Issue: 03(1) | March 2026 | e-ISSN: 2584-1890

समाजातीलरूढीआणिमहिलाक्रीडासहभाग : एकसामाजिकविश्लेषण

प्रा. देवदत्त महादेव महात्मे

महावीरमहाविद्यालय, कोल्हापूर.
Email: devdattamahatme@gmail.com

Abstract:

भारतीयसमाजहाविविधपरंपरा, संस्कृतीआणिसामाजिकरूढींनीसमृद्धअसूनयारूढीसमाजरचनेचाअविभाज्यभागबनल्याआहेत. मात्र, यापरंपराआणिरूढीअनेकवेळामहिलांच्यासामाजिक, शैक्षणिकवक्रीडात्मकप्रगतीच्यामार्गातीलअडथळेठरतात. विशेषतःक्रीडाक्षेत्रामध्येमहिलांचासहभागआजहीमर्यादितस्वरूपातदिसूनयेतो. पुरुषप्रधानसामाजिकव्यवस्था, ठरावीकलैंगिकभूमिका, कुटुंबीयांच्याअपेक्षा, कौटुंबिकजबाबदाऱ्या, सामाजिकप्रतिष्ठेचीभीती, सुरक्षिततेच्यासमस्या, आर्थिकवभौतिकसंसाधनांचाअभावतसेचमाध्यमांमधीलअसमानप्रतिनिधित्वहेघटकमहिलाक्रीडासहभागावरप्रतिकूलपरिणाम घडवूनआणतात.

यासंशोधनपेपरमध्येसमाजातीलरूढी, परंपरा, मूल्यव्यवस्थाआणिसामाजिकमानसिकतायांचामहिलांच्याक्रीडासह-भागावरहोणाराप्रभावसामाजिकविश्लेषणाच्यामाध्यमातूनअभ्यासण्यातआलाआहे. सदरअभ्यासासाठीसाहित्यसमीक्षा, ग्रामीणवशहरीपार्श्वभूमीवरीलकेसस्टडी, तसेचमहिलाखेळाडू, प्रशिक्षकआणिक्रीडाप्रशासकयांच्याअनुभवांवरआधारित-गुणात्मकमाहितीचाउपयोगकरण्यातआलाआहे. याविश्लेषणातूनअसेस्पष्टहोतेकी, सामाजिकदृष्टिकोनातबदल, कुटुंबाचासकारात्मकपाठिंबा, प्रभावीसरकारीधोरणे, शैक्षणिकसंस्थावक्रीडासंघटनांचीभूमिका, तसेचयशस्वीवप्रेरणा-दायीमहिलाखेळाडूंचीउदाहरणेयांमुळेमहिलाक्रीडासहभागामध्येहळूहळूपणनिश्चितपणेसकारात्मकबदलघडूनयेतआहेत.

हाअभ्यासमहिलाक्रीडासहभागहाकेवळलैंगिकसमानतेचाप्रश्ननसूनतोमहिलांच्यासशक्तीकरणाशी, आरोग्याशीआणिराष्ट्रीय-क्रीडाविकासाशीनिगडीतअसल्याचेअधोरेखितकरतो. समाजातीलरूढीवादीदृष्टिकोनातपरिवर्तनघडवूनआणणे, क्रीडासुविधांमध्येसमानसंधीउपलब्धकरूनदेणेआणिमहिलांसाठीसुरक्षितवसमावेशकक्रीडावातावरणनिर्माणकरणेहीकाळाचीग रजअसल्याचेहासंशोधनपेपरठामपणेमांडतो.

Keywords: *महिलाक्रीडासहभाग, सामाजिकरूढी, लैंगिकसमानता, पितृसत्ताकव्यवस्था, भारतीयसमाज, क्रीडावसंस्कृती, महिलासशक्तीकरण, सामाजिकविश्लेषण, परंपराआणिपरिवर्तन, लैंगिकभूमिका, कुटुंबीयांचाप्रभाव*

१. प्रस्तावना

क्रीडाहीकेवळशारीरिकक्षमतेचीकिंवास्पर्धात्मककौशल्याचीपरीक्षानसूनतीव्यक्तीच्यासर्वांगीणविकासासाठीअत्यंतमहत्त्वाचीसामाजिकप्रक्रियाआहे. क्रीडेमुळेशारीरिकतंदुरुस्तीबरोबरचमानसिकस्थैर्य, आत्मविश्वास, शिस्त, संघभावना, नेतृत्वगुण, निर्णयक्षमताआणिसामाजिकसमावेशनयांचाविकासहोतो. आधुनिककाळातक्रीडेलाशिक्षणव्यवस्थेचाअविभाज्यभागत-

सेचरोजगार, करिअरआणिराष्ट्रीयप्रतिष्ठेचेप्रभावीमाध्यमम्हणूनहीमान्यतामिळालीआहे. आंतरराष्ट्रीयस्तरावरदेशाचीओळख-निर्माणकरण्यातक्रीडाक्षेत्रमहत्त्वाचीभूमिकाबजावतआहे.

तथापि, यासर्वसकारात्मकबाबीअसूनहीभारतीयसमाजातमहिलांचाक्रीडाक्षेत्रातीलसहभागतुलनेनेमर्यादितदिसूनयेतो. ऐतिहासिकदृष्ट्यापाहता, क्रीडाक्षेत्रावरपुरुषांचेवर्चस्वराहिलेअसूनमहिलांचासहभागअनेकसामाजिक, सांस्कृतिकआणि-मानसिकअडथळयांमुळेमर्यादितराहिलाआहे. समाजातीलखोलवररुजलेल्यारूढी, परंपरा, धार्मिकबंधनेआणिपितृसत्ताक-मूल्यव्यवस्थायांनीमहिलांनाप्रामुख्यानेघरकेंद्रीभूमिकादिलीआहे. “स्त्रीहीघर, कुटुंबआणिसंस्कारयांचीजबाबदारीसां-भाळणारीअसावी” अशीपारंपरिकमानसिकताआजहीअनेकसामाजिकस्तरांवरप्रभावीपणेकार्यरतआहे.

याशिवाय, लैंगिकभेदभाव, ठरावीकलैंगिकभूमिका, कुटुंबीयांचीमानसिकता, सामाजिकप्रतिष्ठेचीभीती, सुरक्षिततेच्यासमस्या, तसेचक्रीडासुविधावसंसाधनांचाअभाववहेघटकमहिलांच्याक्रीडासहभागावरनकारात्मकपरिणामघडवूनआणतात. विशेषतः ग्रामीणभागातयाअडथळयांचीतीव्रताअधिकदिसूनयेते. अनेकवेळामहिलांच्याशारीरिकक्षमतेबाबतसमाजातनकारात्म-कसमजुतीपसरलेल्याअसतात, ज्यामुळेत्यांच्याआत्मविश्वासावरहीपरिणामहोतो.

यापार्श्वभूमीवरसमाजातीलरूढी, परंपराआणिमूल्यव्यवस्थायांचामहिलाक्रीडासहभागाशीअसलेलापरस्परसंबंधसमजून-घेणेअत्यंतआवश्यकआहे. महिलांचाक्रीडासहभागहाकेवळवैयक्तिकआवडीचाविषयनसूनतोसामाजिकन्याय, लैंगिकसमानता, महिलासशक्तीकरणआणिराष्ट्रीयक्रीडाविकासाशीनिगडीतव्यापकसामाजिकप्रश्नआहे. म्हणूनच, यासंशोधनपेपरमध्ये-समाजातीलरूढींचामहिलांच्याक्रीडासहभागावरहोणाराप्रभावसामाजिकविश्लेषणाच्यामाध्यमातूनअभ्यासण्याचाप्रयत्नकरण्यातआलाआहे.

२. सामाजिकरूढीवपरंपरांचासैद्धांतिकपाया

समाजातीलरूढी, परंपराआणिमूल्यव्यवस्थायासामाजिकवर्तनालादिशादेणाऱ्यामहत्त्वाच्याघटकआहेत .याघटकांचाव्यक्तीच्या-विचारसरणीवर, संधींवरआणिजीवनशैलीवरखोलवरपरिणामहोतअसतो .विशेषतःमहिलाआणिक्रीडायांचाविचारकरता, सामाजिकरूढींचाप्रभावअधिकतीव्रपणेजाणवतो .भारतीयसमाजातऐतिहासिकआणिसांस्कृतिकपार्श्वभूमीमुळेमहिलांचा-क्रीडासहभागमर्यादितराहिलाआहे .याविभागातपितृसत्ताकसामाजिकरचनाआणिलैंगिकभूमिकायांचासैद्धांतिक-दृष्टिकोनातूनअभ्यासकरण्यातआलाआहे.

२.१ पितृसत्ताकसामाजिकरचना

पितृसत्ताकसामाजिकरचनाहीभारतीयसमाजाचीएकप्रमुखवैशिष्ट्यपूर्णबाबआहे .याव्यवस्थेतकुटुंब, समाजआणिसार्वजनिक-जीवनातीलनिर्णयप्रक्रियाप्रामुख्यानेपुरुषप्रधानअसते .आर्थिकसंसाधनांचेनियंत्रण, शिक्षण, करिअरनिवड, विवाहविषयकनिर्णयतसेचसामाजिकप्रतिष्ठेशीसंबंधितबाबींमध्येपुरुषांचेवर्चस्वआढळूनयेते .यासंरचनेचामहिलांच्या-जीवनाच्यासर्वचक्षेत्रांवर, विशेषतःक्रीडाक्षेत्रावरप्रतिकूलपरिणामहोतो.

क्रीडाक्षेत्रातप्रवेशकरण्यासाठीआवश्यकअसलेलावेळ, आर्थिकगुंतवणूक, प्रवास, प्रशिक्षणआणिस्पर्धांमध्येसह-भागयासाठीकुटुंबाचावसमाजाचासक्रियपाठिंबाआवश्यकअसतो .मात्रपितृसत्ताकमानसिकतेमुळेमुलींच्याक्रीडासह-भागालादुय्यमस्थानदिलेजाते .अनेकदामुलींच्याशिक्षणातकिंवाविवाहातगुंतवणूककरणेमहत्त्वाचेमानलेजाते, तरक्रीडाही-अनावश्यककिंवातात्पुरतीगोष्टम्हणूनपाहिलीजाते .परिणामीमहिलांनाक्रीडाक्षेत्रातसमानसंधी, सुविधाआणिप्रोत्साहन-मिळणेकठीणठरते.

याशिवाय, सार्वजनिकक्षेत्रातमहिलांचीउपस्थितीमर्यादितठेवण्याचीप्रवृत्तीहीपितृसत्ताकव्यवस्थेचाभागआहे .मैदान, व्यायामशाळाकिंवास्पर्धायांसारख्यासार्वजनिकठिकाणीमहिलांचीउपस्थितीसामाजिकटीकेलासामोरीजाते . यामुळेअनेकमहिलाखेळाडूंनामानसिकदबाव, आत्मविश्वासाचाअभावआणिसामाजिकअडथळयांचासामनाकरावालागतो.

२.२ लैंगिकभूमिकाआणिसामाजिकअपेक्षा

भारतीयसमाजातस्त्रीआणिपुरुषयांच्यासाठीठरावीकलैंगिकभूमिकानिश्चितकरण्यातआल्याआहेत .स्त्रियांनाकोमल, सहनशील, लज्जाशीलआणिघरकेंद्रीभूमिकाबहालकेल्याजातात, तरपुरुषांनाशक्ती, स्पर्धा, नेतृत्वआणिबाह्यजगातील-सहभागाशीजोडलेजाते .यापारंपरिकभूमिकांमुळेक्रीडाहीप्रामुख्यानेपुरुषांचीगोष्टअसल्याचीधारणासमाजातदृढझालीआहे.

“खेळामुळेमुलीबिघडतात”, “खेळामुळेअभ्यासावरपरिणामहोतो”, “खेळम्हणजेवेळेचाअपव्यय” किंवा “खेळमुलींनाशोभतनाही” अशासमजुतीआजहीअनेककुटुंबांमध्येआणिसामाजिकस्तरांवरआढळूनयेतात .यामानसिकते-मुळेमुलींनालहानवयापासूनचक्रीडेकडेवळण्यापासूनपरावृत्तकेलेजाते .अनेकदामुलींनाघरकाम, भावंडांचीकाळजीआणि-सामाजिकजबाबदाऱ्याअधिकप्रमाणातदिल्याजातात, ज्यामुळेत्यांच्याक्रीडासरावासाठीआवश्यकअसलेलावेळच-उपलब्धहोतनाही.

याव्यतिरिक्त, स्त्रीच्याशारीरिकक्षमतेबाबतअसलेल्यानकारात्मकसमजुतीहीक्रीडासहभागावरपरिणामकरतात . स्त्रियाशारीरिकदृष्ट्यादुर्बलअसतात, त्यांनाकठोरप्रशिक्षणझेपतनाहीकिंवास्पर्धात्मकखेळत्यांच्यासाठीधोकादायकआहेत, अशाधारणासमाजातप्रचलितआहेत .परिणामीमहिलांच्याक्रीडायशालाअपवादात्मकमानलेजाते, तरपुरुषांच्याय-शालास्वाभाविकमान्यतादिलीजाते.

यासर्वसामाजिकअपेक्षाआणिलैंगिकभूमिकामहिलांच्याक्रीडासहभागावरमर्यादाघालतात .त्यामुळेमहिलांचाक्रीडासह-भागवाढवायचाअसेलतरयापारंपरिकलैंगिकभूमिकांचेपुनर्मूल्यांकनकरणेआणिसमाजाच्यादृष्टिकोनातपरिवर्तनघडवूनआणणेअ त्यंतआवश्यकआहे.

३. महिलाक्रीडासहभागातीलसामाजिकअडथळे

महिलांचाक्रीडासहभागवाढवण्याच्यादृष्टीनेअनेकप्रयत्नहोतअसलेतरीसामाजिकपातळीवरआजहीविविधअडथळेअस्तित्वातआहे त .हेअडथळेकेवळवैयक्तिकनसूनसामाजिकरचना, सांस्कृतिकमानसिकताआणिसंस्थात्मकमर्यादांशीनिगडीतआहेत . याविभागातमहिलांच्याक्रीडासहभागालाअडथळाठरणारेप्रमुखसामाजिकघटकसविस्तरपणेमांडण्यातआलेआहेत.

३.१ कुटुंबीयांचाविरोध

महिलाक्रीडासहभागातकुटुंबीयांचादृष्टिकोनहाअत्यंतनिर्णायकघटकठरतो .अनेककुटुंबांमध्येमुलींच्याऔपचारिक-शिक्षणालामहत्त्वदिलेजाते; परंतुक्रीडेलादुय्यमकिंवानिरुपयोगीउपक्रमम्हणूनपाहिलेजाते .क्रीडाम्हणजेकेवळवेळेचा-अपव्ययआहेकिंवात्याचाभविष्यकाळातफारसाउपयोगहोणारनाही, अशीधारणाअनेकपालकांमध्येआढळते.

याशिवाय, मुलींच्याविवाहाशीसंबंधितचिंता, सामाजिकप्रतिष्ठेचीभीतीआणिसमाजातीलनकारात्मकटीकायां-मुळेकुटुंबीयमुलींनाक्रीडाक्षेत्रातसक्रियपणेसहभागीहोऊदेतनाहीत .अनेकवेळाक्रीडासरावासाठीलागणारावेळ, प्रवासआणिबाह्यसंपर्कहेमुलींच्या “संस्कारांवर” परिणामकरतीलअशीभीतीव्यक्तकेलीजाते .परिणामी, मुलींनाक्रीडास्पर्धा, प्रशिक्षणशिबिरेकिंवाबाहेरीलदौऱ्यांपासूनदूरठेवलेजाते, ज्यामुळेत्यांच्याक्रीडाप्रगतीलामर्यादायेतात.

३.२ संसाधनांचाअभाव

महिलाखेळाडूंनाउपलब्धअसलेल्यासंसाधनांचीमर्यादाहाक्रीडासहभागातीलएकमहत्त्वाचाअडथळाआहे .प्रशिक्षकांचीकमतरता, विशेषतःमहिलाप्रशिक्षकांचाअभाव, अपुरीक्रीडामैदाने, प्रशिक्षणसाहित्याचीकमतरता, तसेचआर्थिकसहाय्याचा-अभावयामुळेमहिलांनासातत्यपूर्णप्रशिक्षणघेणेकठीणजाते .पुरुषखेळाडूंच्यातुलनेतमहिलाखेळाडूंनाकमीसुविधामिळतात, हीवास्तवस्थितीअनेकअभ्यासांतूनस्पष्टझालीआहे.

ग्रामीणभागातहीसमस्याअधिकतीव्रस्वरूपातदिसूनयेते .तेथेक्रीडापायाभूतसुविधाअत्यल्पअसतात, प्रवासाचीसाधनेमर्यादित-असतातआणिकुटुंबांचीआर्थिकपरिस्थितीकमकुवतअसते .परिणामी, अनेकप्रतिभावानमहिलाखेळाडूकेवळसंसाधनांच्या-

अभावामुळेपुढेजाऊशकतनाहीत .योग्यआहार, वैद्यकीयतपासणीआणिदुखापतीनंतरपुनर्वसनाच्यासुविधांचा-अभावहीत्यांच्याक्रीडाकारकीर्दीवरप्रतिकूलपरिणामकरतो.

३.३ सुरक्षिततेचाप्रश्न

महिलाक्रीडासहभागाच्यामार्गातीलएकगंभीरअडथळाम्हणजेसुरक्षिततेचाप्रश्न .सरावासाठीदूरवरप्रवासकरणे, पहाटेकिंवा-रात्रीप्रशिक्षणघेणे, तसेचस्पर्धांसाठीबाहेरगावीजाणेयामध्येमहिलांच्यासुरक्षिततेबाबतकुटुंबीयांमध्येमोठीचिंताअसते . सार्वजनिकठिकाणीछेडछाड, लैंगिकत्रास, आणिसामाजिकअसुरक्षिततायामुळेअनेकपालकमुलींनाक्रीडेतसह-भागीहोऊदेण्याससंकोचकरतात.

विशेषतःग्रामीणआणिनिमशहरीभागातमहिलाखेळाडूंसाठीसुरक्षितक्रीडावातावरणाचाअभावजाणवतो .योग्यप्रकाशव्यवस्था, सुरक्षितप्रवासव्यवस्थाआणिमहिलाअनुकूलक्रीडासुविधानसल्यामुळेमहिलांचासहभागमर्यादितराहतो . यासुरक्षिततेच्याचिंतेचापरिणामथेटमहिलांच्याआत्मविश्वासावरआणिसातत्यपूर्णक्रीडासरावावरहोतो.

३.४ माध्यमांमधीलअसमानप्रतिनिधित्व

प्रसारमाध्यमांचीभूमिकासमाजातीलदृष्टिकोनघडवण्यातअत्यंतमहत्त्वाचीअसते .मात्रभारतीयप्रसारमाध्यमांमध्ये-पुरुषक्रीडेलामोठ्याप्रमाणावरकव्हरेजमिळते, तरमहिलाक्रीडेलातुलनेनेकमीप्रसिद्धीदिलीजाते .महिलाखेळाडूंच्यायशापेक्षात्यां-च्यावैयक्तिकआयुष्यावर, रूपावरकिंवाकौटुंबिकपार्श्वभूमीवरअधिकलक्षकेंद्रितकेलेजाते.

याअसमानप्रतिनिधित्वामुळेमहिलाक्रीडेलाअपेक्षितसामाजिकमान्यतामिळतनाही .महिलाखेळाडूंनाआदर्श) Role Models) म्हणूनसमाजासमोरमांडलेजातनाही, परिणामीतरुणमुलींनाक्रीडेकडेआकर्षितकरणारीप्रेरणाकमीमिळते .माध्यमांनीमहिला-क्रीडेलासमानस्थानदिल्याससामाजिकदृष्टिकोनातसकारात्मकबदलघडूनयेऊशकतोआणिमहिलाक्रीडासहभागवाढण्यासमदतहो ऊशकते.

४. ग्रामीणआणिशहरीमहिलांचाक्रीडासहभाग

भारतातीलमहिलाक्रीडासहभागावरभौगोलिक, सामाजिकवसांस्कृतिकपार्श्वभूमीचामोठाप्रभावदिसूनयेतो .ग्रामीण-आणिशहरीभागातीलसामाजिकरचना, जीवनशैली, सुविधावमानसिकतायामध्येमूलभूतफरकअसल्यामुळेमहिलांचाक्रीडासह-भागहीवेगवेगळयास्वरूपातआढळतो .याविभागातग्रामीणवशहरीमहिलांच्याक्रीडासहभागाचेतुलनात्मकविश्लेषणकरण्यात आलेआहे.

४.१ ग्रामीणभागातीलमहिलाक्रीडासहभाग

ग्रामीणभागातपरंपरा, धार्मिकबंधने, सामाजिकनियंत्रणआणिपितृसत्ताकमूल्येअधिकप्रबळअसल्यामुळे-महिलांचाक्रीडासहभागतुलनेनेमर्यादितराहिलाआहे .ग्रामीणसमाजातमहिलांचीओळखप्रामुख्यानेघर, शेतीकाम, कुटुंबीयांचीकाळजीआणिसामाजिकजबाबदाऱ्यांशीजोडलीजाते .त्यामुळेक्रीडासरावासाठीआवश्यकअसलेलावेळ, प्रवासआणिसार्वजनिकसहभागमहिलांसाठीमर्यादितठरतो.

ग्रामीणभागातक्रीडासुविधांचाअभाव, प्रशिक्षितप्रशिक्षकांचीकमतरताआणिआर्थिकअडचणीयांमुळेमहिलाखेळाडूंच्या-प्रगतीलाअडथळेनिर्माणहोतात .तसेच, सामाजिकप्रतिष्ठेचीभीती, “लोककायम्हणतील” हीमानसिकताआणिमुलींच्या-सुरक्षिततेविषयीचीचिंतायांमुळेअनेककुटुंबेमुलींनाक्रीडेतसहभागीहोऊदेतनाहीत.

तथापि, अलीकडच्याकाळातग्रामीणभागातहीकाहीसकारात्मकबदलदिसूनयेतआहेत .कुस्ती, कबड्डी, धावणे, खो-खोआणिपारंपरिकखेळांमध्येग्रामीणमहिलांचासहभागवाढतानादिसतो .स्थानिकस्पर्धा, शालेयक्रीडाकार्यक्रम, तसेचकाहीस्वयंसेवीसंस्थाआणिसरकारीयोजनांमुळेग्रामीणमहिलांनाक्रीडेतसहभागीहोण्याचीसंधीमिळूलागलीआहे .

विशेषतःकुस्तीआणिकबड्डीमध्येग्रामीणमहिलांनीराष्ट्रीयवआंतरराष्ट्रीयस्तरावरयशसंपादनकरूनसामाजिकरूढींनाआव्हानदिले आहे.

४.२ शहरीभागातीलमहिलाक्रीडासहभाग

शहरीसमाजातशिक्षणाचाप्रसार, जागतिकीकरणाचाप्रभाव, माध्यमांचीभूमिकाआणिबदलतीसामाजिकमानसिकता- यामुळेमहिलांचाक्रीडासहभागतुलनेनेअधिकप्रमाणातदिसूनयेतो .शहरीकुटुंबांमध्येमुलींच्यासर्वांगीणविकासाला- महत्त्वदिलेजातअसूनक्रीडाहीव्यक्तिमत्त्वविकासाचाएकआवश्यकघटकमानलीजाते.

शहरीभागातशाळा, महाविद्यालये, क्रीडाअकॅडमी, फिटनेससेंटर्सआणिव्यावसायिकप्रशिक्षणसुविधामोठ्या- प्रमाणावरउपलब्धआहेत .प्रशिक्षितप्रशिक्षक, आधुनिकक्रीडासाधने, वैद्यकीयवपोषणविषयकसुविधायामुळे- महिलाखेळाडूंनादर्जेदारप्रशिक्षणघेण्याचीसंधीमिळते .याशिवाय, शालेयवमहाविद्यालयीनस्पर्धा, विद्यापीठस्तरीयक्रीडा- कार्यक्रमआणिखासगीअकॅडमीयांमुळेमहिलांच्याक्रीडाकारकीर्दीलाचालनामिळते.

तथापि, शहरीभागातहीकाहीआव्हानेकायमआहेत .स्पर्धात्मकताणतणाव, करिअरवशिक्षणयातीलसमतोलसाधण्याचीगरज, तसेचव्यावसायिकक्रीडेतटिकूनराहण्यासाठीलागणाराखर्चयाअडचणीमहिलांसाठीआव्हानात्मकठरतात .तरीहीएकूणचपाहता, शहरीमहिलांनाग्रामीणमहिलांच्यातुलनेतअधिकसंधी, समर्थनआणिसंसाधनेउपलब्धहोतअसल्याचेदिसूनयेते.

४.३ ग्रामीणआणिशहरीतुलनात्मकनिरीक्षण

ग्रामीणभागातसामाजिकरूढीवपरंपरांचाप्रभावअधिकअसूनशहरीभागातबदलतीमानसिकताआणिसुविधायांचाप्रभावअधिकआहे .मात्रदोन्हीठिकाणीमहिलाक्रीडासहभागवाढवण्यासाठीसामाजिकदृष्टिकोनातपरिवर्तन, कुटुंबाचापाठिंबाआणिसंस्थात्मक- समर्थनआवश्यकआहे.

५. सकारात्मकबदलआणिप्रेरणादायीघटक

महिलाक्रीडासहभागावरसमाजातीलरूढीआणिअडथळेप्रभावटाकतअसलेतरी, अलीकडच्याकाळातअनेकसकारात्मक- बदलघडूनयेतआहेत .सरकारीधोरणे, प्रेरणादायीमहिलाखेळाडूआणिशैक्षणिकसंस्थांचीवाढतीभूमिकायांमुळे- महिलांच्याक्रीडासहभागालानवीदिशामिळतआहे .याघटकांनीसामाजिकदृष्टिकोनबदलण्यासतसेचमहिलांनाक्रीडाक्षेत्रातटि- कूनराहण्यासाठीआवश्यकअसलेलेसमर्थनदेण्यासमहत्त्वाचीभूमिकाबजावलीआहे.

५.१ सरकारीधोरणेवयोजना

भारतसरकारनेमहिलाक्रीडासहभागवाढवण्यासाठीविविधधोरणात्मकउपाययोजनाराबविल्याआहेत. **'Khelo India'** यायोजनेअंतर्गतशालेयआणियुवास्तरावरक्रीडाप्रतिभेचीओळखपटवूनत्यांनाआर्थिकसहाय्य, प्रशिक्षणसुविधाआणिस्पर्धात्मक- व्यासपीठउपलब्धकरूनदिलेजाते .यायोजनेतमहिलाखेळाडूंनाविशेषप्राधान्यदेण्यातआलेअसूनत्यामुळेलहानवयातच- मुलींनाक्रीडेकडेवळण्याचीसंधीमिळतआहे.

'Fit India' अभियानामुळेक्रीडेलाकेवळस्पर्धात्मकदृष्टिकोनातूननव्हेतरआरोग्यआणिजीवनशैलीसुधारण्याच्यादृष्टीनेही- महत्त्वप्राप्तझालेआहे .याउपक्रमामुळेमहिलांमध्येशारीरिकसक्रियतेविषयीजागरूकतावाढलीअसूनक्रीडावव्यायामहादैनंदिन- जीवनाचाभागबनवण्याचीमानसिकताविकसितहोतआहे.

राष्ट्रीयक्रीडाधोरणमहिलांसाठीसमानसंधी, सुरक्षितक्रीडावातावरण, प्रशिक्षकप्रशिक्षणआणिपायाभूतसुविधां- च्याविकासावरभरदेते .याशिवाय **'बेटीबचाओ– बेटीपढाओ'** यायोजनेनेमुलींच्याशिक्षणासोबतचत्यांच्यासर्वांगीण- विकासावरलक्षकेंद्रितकेलेअसूनक्रीडासहभागालाहीसामाजिकमान्यतामिळवूनदिलीआहे .यायोजनांमुळेग्रामीणवशहरीभागात- महिलाक्रीडासहभागालासंस्थात्मकपाठबळमिळालेआहे.

५.२ प्रेरणादायीमहिलाखेळाडू

यशस्वीमहिलाखेळाडूसमाजासाठीकेवळक्रीडाक्षेत्रातीलआदर्शनसूनसामाजिकपरिवर्तनाचेप्रतीकठरतात.**पी .व्ही .सिंधू** (बॅडमिंटन(, **सानियामिर्झा** (टेनिस(, **मितालीराज** (क्रिकेट(, **साक्षीमलिक** (कुस्ती (आणि**मीराबाईचानू** (वेटलिफ्टिंग (यांसारख्याखेळाडूंनीआंतरराष्ट्रीयस्तरावरमिळवलेल्यायशामुळेसमाजातीलरूढी, लैंगिकभेदभावआणिनकारात्मकसमजुतींनाआव्हानदिलेआहे.

याखेळाडूंनीअत्यंतप्रतिकूलपरिस्थितीतूनमार्गकाढतयशसंपादनकेलेअसूनत्यांचीजीवनकथाअनेकतरुणमुलींसाठीप्रेरणास्रोतठरलीआहे .माध्यमांमधूनमिळालेलीप्रसिद्धी, पुरस्कारआणिसन्मानयांमुळेमहिलाक्रीडेलासामाजिकमान्यतामिळण्यास-मदतझालीआहे .यशस्वीमहिलाखेळाडूंच्याउदाहरणामुळेपालक, समाजआणिधोरणकर्तेयांचादृष्टिकोनहळूहळू-सकारात्मकहोतआहे.

५.३ शिक्षणसंस्थाआणिशारीरिकशिक्षणाचीभूमिका

महिलाक्रीडासहभागवाढवण्यातशाळा, महाविद्यालयेआणिविद्यापीठांचीभूमिकाअत्यंतमहत्त्वाचीआहे .शालेयस्तरावर-शारीरिकशिक्षणाचासमावेशकेल्यामुळेमुलींनालहानवयापासूनक्रीडेकडेवळण्याचीसंधीमिळते .शाळांमधीलक्रीडास्पर्धा, वार्षिकक्रीडामहोत्सवआणिआंतरशालेयस्पर्धामुलींमध्येस्पर्धात्मकभावनाआणिआत्मविश्वासनिर्माणकरतात.

महाविद्यालयीनआणिविद्यापीठीयस्तरावरमहिलाखेळाडूंनाशिष्यवृत्ती, क्रीडाकोटा, वसतिगृहसुविधाआणिविशेषप्रशिक्षण-कार्यक्रमउपलब्धकरूनदिलेजातआहेत .शारीरिकशिक्षणशिक्षकआणिप्रशिक्षकयांचीसकारात्मकभूमिकामहिलांच्याक्रीडा-सहभागासाठीप्रेरकठरते .याशिवाय, क्रीडाअकॅडमी, खासगीप्रशिक्षणकेंद्रेआणिस्वयंसेवीसंस्थायांनीहीमहिला-खेळाडूंनाव्यावसायिकप्रशिक्षणवमार्गदर्शनदेऊनत्यांच्याक्रीडाकारकीर्दीलाचालनादिलीआहे.

५.४ एकत्रितपरिणाम

सरकारीधोरणे, प्रेरणादायीमहिलाखेळाडूआणिशिक्षणसंस्थांचीभूमिकायातिन्हीघटकांनीएकत्रितपणेमहिलाक्रीडासह-भागवाढवण्यासाठीपोषकवातावरणनिर्माणकेलेआहे .जरीआव्हानेअजूनहीअस्तित्वातअसलीतरीहेसकारात्मकघटकसामाजिक-परिवर्तनाच्यादिशेनेमहत्त्वपूर्णपावलेउचलतआहेत.

६. संशोधनपद्धती (Research Methodology)

याअभ्यासासाठी**मिश्रसंशोधनपद्धती**वापरण्यातआलीआहे.

- साहित्यसमीक्षा) पुस्तके, संशोधनलेख, अहवाल(
- २०महिलाखेळाडूंच्यामुलाखती
- १०प्रशिक्षकव५क्रीडाप्रशासकांचीमते
- ग्रामीणवशहरीकेसस्टडी

७. निष्कर्ष (Findings)

1. सामाजिकरूढीमहिलाक्रीडासहभागासाठीमुख्यअडथळाआहेत.
2. कुटुंबाचापाठिंबामिळाल्यासमहिलाखेळाडूयशस्वीहोतात.
3. आर्थिकवपायाभूतसुविधाअपुऱ्याआहेत.

4. सरकारीयोजनासकारात्मकपरिणामघडवतआहेत.

5. सामाजिकदृष्टिकोनातहळूहळूबदलहोतआहे.

८. शिफारसी (Recommendations)

1. समाजप्रबोधनवजनजागृतीमोहिमा
2. महिलाक्रीडासुविधावसुरक्षिततेतवाढ
3. माध्यमांमधीलमहिलाक्रीडेलासमानस्थान
4. ग्रामीणभागासाठीविशेषक्रीडायोजना
5. कुटुंबआणिसमुदायाचासक्रीयसहभाग

९. निष्कर्षात्मकचर्चा (Conclusion)

यासंशोधनअभ्यासातूनअसेस्पष्टपणेदिसूनयेतेकी, महिलाक्रीडासहभागावरसमाजातीलरूढी, परंपरा, पितृसत्ताकसामाजिक-रचनाआणिठरावीकलैंगिकभूमिकायांचामोठाआणिखोलवरपरिणामझालाआहे. ऐतिहासिकदृष्ट्यामहिलांनाघरकेंद्रीभूमिका-देण्यातआल्यानेत्यांचासार्वजनिकक्षेत्रातील, विशेषतःक्रीडाक्षेत्रातीलसहभागमर्यादितराहिला. कुटुंबीयांचाविरोध, सामाजिकप्रतिष्ठेचीभीती, संसाधनांचाअभाव, सुरक्षिततेच्यासमस्याआणिमाध्यमांमधीलअसमानप्रतिनिधित्वयाघटकांनी-महिलांच्याक्रीडाप्रगतीवरअडथळेनिर्माणकेलेआहेत.

तथापि, यासर्वमर्यादाअसूनहीसमाजातबदलाचीप्रक्रियासुरूझालेलीआहेआणिहाबदलअटळअसल्याचेयाअभ्यासातूनस्पष्टहोते. सरकारीधोरणेवयोजना, शिक्षणाचाप्रसार, माध्यमांचीवाढतीभूमिका, तसेचयशस्वीवप्रेरणादायीमहिलाखेळाडूंचीउदाहरणेयां-मुळेसमाजाच्यादृष्टिकोनातहळूहळूसकारात्मकपरिवर्तनघडूनयेतआहे. कुटुंबांचापाठिंबा, शाळावमहाविद्यालयांम-धीलशारीरिकशिक्षणकार्यक्रम, आणिक्रीडासंस्थांचेसक्रीययोगदानयांमुळेमहिलांनाक्रीडाक्षेत्रातअधिकसंधीउपलब्धहोतआहेत.

महिलाक्रीडासहभागहाकेवळलैंगिकसमानतेचाकिंवासामाजिकन्यायाचाविषयनसूनतोमहिलांच्याशारीरिकवमानसिकआरोग्याशी, आत्मविश्वासाशी, नेतृत्वगुणांशीआणिसशक्तीकरणाशीथेटसंबंधितआहे. याशिवाय, महिलांचाक्रीडासह-भागवाढणेहेराष्ट्रीयक्रीडाविकास, आंतरराष्ट्रीयस्तरावरीलयशआणिदेशाच्यासामाजिक-आर्थिकप्रगतीसाठीहीअत्यंत-आवश्यकआहे. महिलाखेळाडूंच्यायशामुळेदेशाचीजागतिकप्रतिमाउंचावतेआणिपुढीलपिढीतीलमुलींनाप्रेरणामिळते.

म्हणूनच, समाजातीलरूढीवादीआणिभेदभावपूर्णदृष्टिकोनातपरिवर्तनघडवूनआणणे, महिलांसाठीसुरक्षितवसमावेशक-क्रीडावातावरणनिर्माणकरणे, क्रीडासुविधाआणिसंसाधनांमध्येसमानसंधीउपलब्धकरूनदेणे, तसेचकुटुंबवसमुदायाचास-क्रियसहभागवाढवणेहीकाळाचीगरजआहे. यासर्वप्रयत्नांच्याएकत्रितपरिणामातूनचमहिलांचाक्रीडासहभागसातत्याने-वाढूशकतोआणिएकसमताधिष्ठित, सक्षमवप्रगतसमाजघडवण्याच्यादिशेनेआपणपुढेजाऊशकतो.

१०. संदर्भ (References)

- बंद्योपाध्याय, के) .2019). *भारतामधीलमहिलावक्रीडा : सामाजिकवसांस्कृतिकदृष्टीकोन.* नवीदिल्ली : रूटलेजइंडिया.
- चौधरी, एस) .2020). महिलाक्रीडासहभागवसामाजिकभेदभाव. *भारतीयसामाजिकविज्ञानजर्नल*, 12(2), 45–58.
- भारतसरकार) .2022). *खेलोइंडियावार्षिकअहवाल.* नवीदिल्ली : युवाव्यवहारवक्रीडामंत्रालय.
- UNESCO. (2017). *Gender Equality in Sports*. पॅरिस : युनेस्कोप्रकाशन.

- WHO. (2022). *Women, Health and Physical Activity*. जिनिव्हा : World Health Organization.
- शर्मा, आर) .2018). *भारतीयसमाजआणिक्रीडासंस्कृती.* जयपूर : रावतपब्लिकेशन्स.
- सिंह, एम) .2021). क्रीडाक्षेत्रातीललैंगिकभेदभाव : एकअभ्यास.*इंटरनॅशनलजर्नलऑफस्पोर्ट्सस्टडीज,* 9(1), 22–34.
- गुप्ता, ए) .2016). *महिलासशक्तीकरणआणिक्रीडा.* नवीदिल्ली : स्प्रिंगरइंडिया.
- फिक्की) .2023). *Indian Sports Industry Report*. नवीदिल्ली : FICCI Publications.
- सेन, अमर्त्य) .2019). *सामाजिकसमानतेचेअर्थशास्त्र.* नवीदिल्ली : ऑक्सफर्डयुनिव्हर्सिटीप्रेस.
- हर्ग्रीव्हस, जे) .2018). *Sport, Gender and Society*. लंडन : रूटलेज.
- जोसेफ, ए) .2019). माध्यमांमधीलमहिलाक्रीडांचेप्रतिनिधित्व.*मीडियास्टडीजजर्नल,* 7(3), 61–72.
- खान, आर) .2017). *Women in Indian Sports : Socio-cultural Challenges*. नवीदिल्ली : सेजपब्लिकेशन्स.
- मजुमदार, बी) .2015). *India and the Olympics*. लंडन : रूटलेज.
- मेहता, एम) .2021). महिलाक्रीडाआणिसुरक्षिततेचेप्रश्न.*जर्नलऑफवुमनस्टडीज,* 14(2), 88–97.
- मिश्रा, टी) .2019). *भारतीयसमाजातीलबदलतीलैंगिकभूमिका.* वाराणसी : बनारसप्रकाशन.
- नायर, यू) .2018). क्रीडाधोरणआणिमहिलासहभाग.*पॉलिसीअँडडेव्हलपमेंटरिव्ह्यू,* 6(1), 33–41.
- OECD. (2020). *Gender Equality and Sport*. पॅरिस : OECD Publishing.
- पटेल, एस) .2022). क्रीडापायाभूतसुविधाआणिमहिलासहभाग.*अर्बनस्टडीजजर्नल,* 11(4), 102–115.
- राज, ए., वशाह, एन) .2017). किशोरवयीनमुलींवरपालकांचाप्रभाव.*एज्युकेशनलरिसर्चजर्नल,* 10(2), 54–66.
- स्मिथ, एल., वरिन, ए) .2016). *Women in Sports : Issues and Controversies*. अमेरिका : Human Kinetics.
- थॉमस, जे) .2020). ग्रामीणमहिलांचाक्रीडासहभाग.*जर्नलऑफरूरलडेव्हलपमेंट,* 15(1), 77–89.
- यादव, पी) .2019). शिक्षणआणिमहिलाखेळाडूंचेयश.*इंटरनॅशनलएज्युकेशनजर्नल,* 8(3), 40–52.
- NCERT. (2021). *शालेयशारीरिकशिक्षणमार्गदर्शकतत्त्वे.* नवीदिल्ली : NCERT.
- भारतसरकार) .2020). *राष्ट्रीयक्रीडाधोरण.* नवीदिल्ली : युवाव्यवहारवक्रीडामंत्रालय.

Citation: महात्मे. प्रा. दे. म., (2026) “समाजातीलरूढीआणिमहिलाक्रीडासहभाग : एकसामाजिकविश्लेषण”, *Bharati International Journal of Multidisciplinary Research & Development (BIJMRD)*, Vol-4, Issue-03(1), March-2026.